

Թեան եւ յառաջագիմութեան ընկերակցութեան, անդամներն՝ չափաւորելու համար իրենց մէջ՝ ամէն իրաւասութիւն, ամէն կրօնական զգացում բառնալու օտար մղումը, վասն զի զայն է՝ ազգին միութեան սպառնացող բռնապետական առանձնաշնորհումները չափաւորել եւ զայն է՝ ազգութեանց ու անհատներու կրօնական զգացումներն յարգել. զայն է օտարակիւն պետութեան մը տակ ապրող այլակրօն ազգերն իրենց դարաւոր իրաւասութիւններով՝ ի մի գործակցութիւն հրաւիրել օսմանեան պետութեան բարգաւաճման համար, եւ զայն է՝ հակակրօն հրէական ու ֆրանմասնական ուղղութեամբ ազգերն ու անհատներն ըմբոստացնել. քանի որ նոր հիմն էր նետուի՝ օսմանեան պետութեան մը՝ եւ յառաջագիմութեան շարժին մէջ բերել կ'ուզուի, այս կարելի է միայն՝ ամէն անհատի հաւասար արգարութիւն ցոյց տալով. Ամենամեծ արգարութիւնը կը լինայ՝ յարգել իւրաքանչիւրին կրօնական ազատութիւնը. Օսմանեան արգարութիւնը ազատ չափաւորութեան ու ֆրանմասնական արգարութիւն կարծուած՝ ապիկար բռնակալութենէն:

Հ. Գ. ՄԵՆԵՎԻՇԵԱՆ

MAXIMILIANUS PRINCEPS SAXONIAE. — Praelectiones de Liturgiis Orientalibus habitae in Universitate Eriburgensi Helvetiae. Tomus I. Eriburgi Brisingoviae, Suptibus Herder, 1908, 89, VIII, p. 241. M. 5.—¹

Ամենաօթ դէմք մը չէ Արեւելեայց Սաքսոնիայի իշխանն Մարքսիմիլիան, արքայազուն եղբայրն Սաքսոնիայի Թագաւորին. մանաւանդ Արեւելք ըրած իւր վերջին գիտական ծամբարդութիւններովը Թարմ է յիշատակն ամենուս մտաց մէջ. Հեղինակին ծամբարդութեանց նպատակն էր՝ գործնականօրէն եւ հիմնովին ուսումնասիրել Արեւելեան եկեղեցիներու ներքին կազմակերպութիւնն ու ծիսական արարողութիւնները, որոնց վրայ ապա նաեւ մանրամասն դասախօսեց 1907ին ի Քարլսրուք Զուիցերլոյ (Հմտ. Vorlesungen über die orientalische Kirchenfrage, Freiburg (Schweiz), 1907. Գրութիւնս քա-

ղաւծօրէն Գանթօթացու ժամանակին Դոկտ. Յ. Թուփշեան «Արեւելք»-ի մէջ 1907, Թ. 6712, 6716, 6718 եւ 6743. Կսկէ առեալ մասամբ հրատարակեմ է նաեւ «Մէճմ». Արհ. Գ. 1908, Թ. 4535):

Ցօրի մը ետքը հրապարակ կը հանէ Յարգ. Հեղինակը՝ Դոմինիկանի Արեւելեան ծիսականներու վրայ, խոսուած նախնաբար. Հեւ լուսնային Քարլսրուքի համալսարանին մէջ՝ Աւիմ առեւա այս դասախօսութեանց. Ա. Հատորն միայն, որուն նիւթն եղած է՝ 1. Ընդհանուր Դոմինիկանի արեւելեան ծիսականներու վրայ (էջ 1—54). 2. Յատուր Եւ Սլաւոնիկ Եկեղեցիական ծիսականներու հիմնականներն է, ինչպէս կը խոսուածանի Յառաջարանին մէջ (էջ 55—241): Հեղինակը Գիտաւորութիւնն է, ինչպէս կը խոսուածանի Յառաջարանին մէջ (էջ 55—241): Կարգաւ ուսումնասիրել բոլոր արեւելեան ծիսականները. Ար շնորհաւորեց Մեծ. Հեղինակը որ հակառակ զանազան գիտաւորութիւններու յարողած է այնպէս ներքին Թարմ «առաջին անգամ ի պատճառն դասախօսել գիտարանն եւ փափուկ նիւթի մը վրայ, որ գրեթէ չէ աւանդուած Եւրոպայի մէջ բարձր տեղ (էջ 1)»: Գիտարանութիւնները պետական եղած են. նախ՝ ուսուցչին կողմանէ, ըստ որում՝ ինչպէս կ'ըսէ, «չենք կրնար մշակուած ծամբուն վրայէն ընթանալ անարգել» չունենալով նախորդներ, որոնք նիւթին վրայ ծառած ըլլան. Գիտարանութիւնները նոյնպէս ուսումնողը համար առ ի զգոյհ հարկաւոր միջոցներու, արեւելեան իրաց վրայ խոսող դասաւորող, եղանակներ ալ սակաւութիւն են եւ շատերուն անմատչելի»:

Ինչ էր արգելք Հեղինակին դասախօսութեանց բուն նպատակը. — Արեւելեան եկեղեցեաց միութեան գործը, զոր Թէ Յառաջարանին մէջ եւ Թէ այլուր յաճախ կը շեշտէ. «Հրապարակ կը հանեմ դասախօսութեանցս առաջին հատորը, որպէս զի նաեւ զանազան տեղեաց առաւանձնաբաններուն տեղեկութիւն տամ արեւելեան իրաց վրայ, եւ արեւելեան եկեղեցեաց վերստին միութեան գործնաբարձութիւն հոգիներու մէջ» (Յառաբ. Ե.) եւ կամ որպէս զի «արեւելեան բաժնուած եկեղեցեաց միութեան գաղափարն եւ յոյն իրականանայ» (էջ 2): Սա կայն արեւելաւոր Հեղինակը «միութիւն» ըսելով որ եւ ձկուած մը չ'արտայայտեր, արեւելեան եկեղեցիները լափնշեղծութեամբ բառնալով կամ ջնջելով իւրաքանչիւրին իրեն յառաւիժեան ու արարողութիւնը. Սա էլ կարգաւորելու արժանի է գրքին առաջին իսկ գլուխը. — «Արեւ-

¹ Յիւ Հեղ. գրքին վրայ գրուած քննադատականներ. — Stimmen aus M. Leach 75, p. 529; — Hugo Koch: Lit. Rdsch. für kath. Deutschl. 38, p. 285 և. Or. Lx. 11, d. 238f; — Ackerl. J.: Allg. Lbl. 1908, p. 814; — C. W.: Byz. Zeit. 19 (1910), p. 622.

ւելան Եւսերու օրինաւորութիւնը. (էջ 3—7), ուր կ'ապացուցուի Արեւելեան եկեղեցեաց Եւսերու պատմական ծագումն ունենալն եւ ի մէջ կը բերուին Գրիգոր Ժ., Պողոս Ե., բայց ի մասնաւորի Բենեդիկտոս Ժ. եւ Լեւոն Ժ. Գ. քահանայապետներու վճիռներն ի կողմն արեւելեան Եւսերու, որոնցմէ յայտնի կը տեսնուի թէ Հռոմայ քահանայապետները "միշտ պաշտպանած են արեւելիցները ընդդէմ Լատինաց՝ արեւելեան Եւսերը ընդերու Տամարբան քանքերուն": Բենեդիկտոս Ժ. Հայոց եւ Ասորաց առաւն վճռոյն մէջ (1755 Յունուար 27) կը սահմանէ որ արեւելեան Եւսերը պէտք են պահպանուիլ եւ ծանր պատժներ կ'որոշուին այն լատին քահանայից, որոնք արեւելիցներն իրենց Եւսին եւ կեցընելով՝ լատին Եւսն ընդունիլ կու տան: Ամսուր յիշատակաց արժանի է Լեւոն Ժ. Գ. քահանայապետին 1894ին հասած վճիռը, որով Բենեդիկտոս Ժ. Կ. այս որոշումներն ամեն արեւելեան եկեղեցեաց վրայ կ'ընդարձակուին, սահմանելով որ այն լատին քահանան որ կը յանդգնի խորհրդով կամ օգնութեամբ՝ արեւելեան քահանայի մը լատին Եւսն ընդգրկել աւել նուիրել գործով յանուածեղիցեաց կախալայման պատիւը կ'ենթարկուի: Ձեռք. Հեղինակն այն զուտը չվերջացուցած հետեւեալ խորհրդածութիւնը կ'ընէ. "Եթէ կան ինչ ինչ աստուածաբաններ կամ քահանաներ, որոնք Արեւելեայց լատինացունը կը պահանջեն եւ անոնց լատին Եւսին դառնալուն վրայ դրուած կը տեսնեն ամեն փրկութիւն, այս պահանջումներն ընդները կրնան մասնաւոր՝ Արեւելեայց միութեան հարցը մեծ վտանգի ենթարկել, ինչու որ Արեւելեայց բնական եւ ամենաօրինաւոր սիրով յարեալ են իրենց Եւսերուն":

Հարկ չկայ կարծենք Հեղինակին ամեն տեսութիւնները կարգու յառաջ բերել. ինչպէս այս՝ նոյնպէս գրքին մէկու մասերն ալ մեծ հմտութեամբ եւ գիտականորէն գրուած են: Արեւելեան Եւսերուն հնութիւնն ու ծագումը, ծիսական արեւելեան լեզուները, բնագիտները, նոյնպէս արեւելեան Եւսերուն առաւելութիւններն ու թերութիւններն (էջ 4—34) են շատ գրաւիչ կերպով պարզուած են՝ առանձնապէս ծանրանալով նաեւ Հայոց Ծիսաբանին վրայ: Գրքին երկրորդ մասը (էջ 55—241) կը կազմէ Յունաց եւ Ալաններուն եկեղեցական արաբողութիւնն ու եկեղեցական տարին. անուանց եւ նիւթց ցանկով մը կը վերջնայ աշխատասիրութիւնը: Կը մտղմենք զսեմ: Իշեան Մարտի-

միւնանի, որ յաղորդեամբ ի գլուխ հանելիք դասախառնութեանց յարգող հասարակներն ալ, զորոնք ընթանալէս պիտի հիւրընկալէ ոչ միայն Արեւմուտքը, այլ մասնաւոր Արեւելքը:

Հ. Պ. ՓԵՂՆԱՅԵՄՍ

ԳՐ. ՏԵՐ-ՊՈԳՈՍԵԱՆ, Լեւոնականք. Ա. Փորձ կովկասեան ժողովուրդներ համեմատական ազգագրութեան. Ուրուքի: Եռւշի, տպ. Մ. Բաքալանեան, Քաղաքեան փողոց № 5, 1910, էջ 8, Ը+26. Գին 80 Կ:

"Կովկասեան լեւոնաբնակ ժողովուրդեան համեմատական, ազգագրութեան ուսումնասիրութեանց Ա. Պրակն է, զոր մեզ կը ներկայացընէ Գր. Տեր-Պողոսեան իրեն Խախապատրաստական փորձ մը նոյն ազգաց իսկական ազգագրութեան: Առաջին պրակն կը տեսնուի գործնականապէս թէ հայ ազգագրութեան համար որչափ կարեւոր է ընթացիկ կովկասեան ազգաց բարոյից եւ սովորութեանց ուսումնասիրութիւնը:

Ուրուքի՝ թրքաբնակ գիւղ մըն է եւ կ'իյնայ Եւրոպայի լեւոնաբնակ, ասոր բնակիչները՝ կովկասեան այն լեւոնաբնակ ժողովուրդեան խմբին կը վերաբերին, որոնք ցայսմ զուրկ մնացած են քաղաքակրթութեան բարեբար ազդեցութենէն: Ահա այս լեւոնաբնակ ժողովուրդեան նուիրուած է սոյն պրակը, ուսկից կ'իմանաք, որ Ուրուքիացիները քաղաքակրթութեն մեծ ազդեցութիւն մը կրած են Հայերէն: Արդէն Հոյգեր Պետերսըն իւր "Հայերէն եւ Գրացի լեզուները" (ՀԱՆԻ. ԱՄՍ. 1906, էջ 287) գործին մէջ մասնացոյց բրած էր թէ կաւկասեան ցեղերը՝ իրենց լեզուին մէջ հայերէնէ շատ բառեր փոխ առած են. այսմ յարգ. հելլենակը՝ ուսումնասիրելով Ուրուքիացեաց կեանքը, ասոր վրայ կ'աւելցընէ քաղաքակրթական ուրիշ տարրերն ալ, իսկ իւր-իւր, "Կովկասեան լեւոնաբնակ", "Հայերէն", "Սեղանաշինութեան իրաւունք", են, որոնք հայ կեանքին համապատասխան թերութեան հետ այնպէս սերտ աղբիւր ունին որ, ինչպէս քննադատը կը մասնաւորէ, Հայերէն փոխառութիւններն են: Անշուշտ նոյնպէս հետաքրքրական նիւթեր պիտի ընծայեն յաղորդ պրակներն ալ, որոնք ամենայն յաղորդութիւն կը մաղթենք:

Հ. ԱՂԵՍՏԱՆԻ ՄՈՏԻՍԻԱՆ

